

Çevre, Adalet Algısı, Suçun Algılanış Biçimi ile Vergi Kaçakçılığına İlişkin Tutumlar Arasındaki İlişkiler

Fatih SARAÇOĞLU
Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi
İİBF, Maliye Bölümü
fatihsaracoglu@gazi.edu.tr

I. Giriş

Vergi kayıplarının en önemli nedenlerinden biri de vergi kaçakçılığıdır. Mükellefler ödenmesi gerekenden daha az ödemek veya hiç vergi ödememek amacıyla kaçakçılık yoluna başvurabilmektedir.

Vergi kaçakçılığı, enflasyon, gelir dağılımı ve vergi sistemi gibi mali ve ekonomik nedenlere; yasalara kanşıklığı, sık değişiklikler, vergi oranlarının yüksekliği, istisna ve muafiyetler gibi hukuki nedenlere; vergi idaresinin organik yapısı, teknik yapı, parasal yapısı ve denetim mekanizması gibi idari nedenlere; vergi ahlakı, tarihsel nedenler, mükellef psikolojisi gibi sosyal nedenlere ve baskı gruplarının etkisi gibi siyasi nedenlere bağlı olarak açıklanabilmektedir (Tosuner, 1995: 65).

Hangi nedene bağlı olursa olsun vergi kaçakçılığının nedenlerinden önemli bir kısmını sosyal nedenler oluşturmaktadır. Çünkü bireyler içinde buldukları toplumsal ortamdan etkilenmekte, değer yargıları buna göre şekillenmektedir. Örneğin bir uygulama bazı toplum kesimlerince adil bulunurken; diğer kesimlerce adaletsiz görülebilmektedir. Yine kaçakçılığın yaygın olduğu bir toplum açısından bu çok önemli bir suç olarak görülmeyebilmektedir. Benzer şekilde kamu gelirlerinin gerektiği gibi harcanmadığını düşünen ya da kendilerine yönelik hizmete dönüşmediğini düşünen toplum kesimleri vergi kaçırmak yoluna daha rahat gidebilmektedir.

Anlaşılabacağı üzere vergi kaçakçılığının boyutları çevresel faktörler, vergilemede adalet, vergi kaçakçılığı suçunun algılanma biçimi, vergi gelirlerinin gerektiği gibi harcanıp harcanmadığı, kamu hizmetlerinden sağlanan faydalara bağlı olarak değişebilmektedir. Nitekim söz konusu faktörlerin vergi kaçakçılığı açısından etkilerinin araştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir.

Vergi kaçakçılığı açısından bu faktörlerin etkilerinin ortaya konulabilmesi, özellikle alınabilecek önlemler açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı da yapmış olduğumuz araştırmanın sonuçlarından hareketle; çevre, adalet algısı, suçun algılanış biçimi, vergi gelirlerinin harcanış biçimi gibi konularda mükelleflerin neler düşündüklerinin ortaya konulması ve bu yolla özellikle vergi yönetimine yol göstermektir. Anket çalışmaları toplum kesimlerinin eğilimlerinin sergilenebilmesi

bakımından büyük öneme sahiptir. Bu tür çalışmaların bulgularından hareketle uygulamalar yönlendirilebilecektir.

2. Konuya İlişkin Ampirik Çalışmalar

Türkiye’de vergisel kayıt dışılığın ölçülebilmesi amacıyla yapılmış bir çalışmada konumuza ilişkin çeşitli sorulara da yer verilerek bir araştırma uygulamasına gidilmiştir. Mükelleflerden alınan cevaplardan bazıları aşağıdaki gibidir. Vergi sisteminin adaletsiz olduğu ve vergi kaçırmanın ahlaki açıdan bir sorun olarak görülüp görülmediği sorusuna, 2195 mükellefin 372 tanesi kesinlikle katılıyorum, 308 tanesi katılıyorum derken; 835 tanesi katılmıyorum, 283 tanesi katılmıyorum demiştir (Çomaklı, 2007: 201). Yine aynı çalışmada vergi kaçırmanın ahlaki açıdan vicdani rahatsızlık verici ve dürüst bir davranış olmadığı konusunda mükelleflerin büyük kısmının görüş birliğinde oldukları görülmektedir. 2195 mükelleften 1244 tanesi bu yönde cevap vermişlerdir (Çomaklı, 2007: 205).

Bir başka çalışmada mükelleflerin %39’unun vergi sisteminin adaletsizliği göz önüne alındığında vergi kaçırana hak verebilirim derken, %17’sinin kesinlikle hak verdiği görülmüştür (Bayraklı vd., 2004: 222). Mükelleflere “kendilerine en yakın beş insanı (akraba, arkadaş, meslektaş vb.) düşündüklerinde bunlar arasında vergi kaçırana olduğunu sanıp sanmadıkları” sorulduğunda, buna %13’ünün kesinlikle katıldığı, %20’sinin ise katıldığı görülmektedir (Bayraklı vd., 2004: 223). Aynı çalışmada ödedikleri verginin aynı düzeyde geliri olanlarla hemen hemen aynı olup olmadığı konusundaki görüşleri sorulduğunda; %11’i kesinlikle katılıyorum, %36’sı ise katılıyorum demiştir (Bayraklı vd., 2004: 226). Bu çalışmada anketimizdekine benzer bir soru da “devlet tarafından toplanan vergiler akıllıca kullanılarak bana hizmet olarak geri dönüyor” biçimindedir. Mükelleflerden %2’si buna kesinlikle katılırken, %6’sı katılıyorum demiştir (Bayraklı vd., 2004: 227).

Mükelleflerin vergi oranları konusundaki yaklaşımlarının tespit edilebilmesi amacıyla 2001 yılında Ankara’da yapılmış bir anket çalışmasında 400 mükellefe ulaşılmış ve bu mükelleflerden %96,7’sinin Türkiye’de vergi yükünün adil dağıldığını ifade ettikleri, %2’sinin adil dağıldığını ifade ettikleri, %1,3’ünün ise yorum yapmadığı görülmüştür (Bozdoğan vd., 2001: 242).

ISO tarafından 525 işyerine anket uygulanması yoluyla gerçekleştirilen bir çalışmada mükelleflerin yine vergilemede adaletsiz yapıya, toplanan vergilerin etkin kullanılmadığına ve vergi oranlarının yüksek olduğuna dikkat çektikleri görülmektedir. Buna göre, adaletsiz bir vergilemenin varlığı, toplanan vergilerin etkin kullanılmaması ve yüksek vergi oranları Türkiye’de vergi kaçırma önemli bir rol oynamaktadır (ISO, 1994: 35 – Aktaran, Ulusoy ve Karakurt, 2002).

Denizli ilinde yapılmış bir çalışmada elde edilen bulgulardan bazıları ise şöyledir (Çoban vd., 2004: 776-792). Vergi oranlarının düşürülmesinin en önemli etkisinin kayıtdışı ekonomiyi azaltmak olduğu görüşü yaygındır ve mükelleflerin %89,8’i vergi sistemini adaletsiz bulmaktadır (Çoban vd., 2004: 787-790).

Konuya ilişkin olarak yabancı literatürde yapılmış ampirik çalışmalardan edinilen bazı bulgular ise aşağıda özetlenmektedir.

Alm, Sanchez ve De Juan (1995) çalışmalarında “Yalnızca caydırma ve ceza temelli hükümet uyum stratejileri makul bir başlangıç noktası olabilir fakat iyi bir bitiş noktası değildir. Bunun yerine gereken şey çok boyutlu yaklaşımdır (...)” (Aktaran - Torgler, 2002: 663) demektedir. Alm, Sanchez ve De Juan’ın bu saptaması kaçakçılık ile oranlar, cezalar, denetim mekanizmaları vb. etkenlerin ilişkisi dışında; çevre, adalet, suçun algılama biçimi, gelirlerin harcanması ve kamu hizmetlerinin faydası gibi alternatif bakış açısı getiren başka bazı etkenlerin de tartışılması gerekliliğinin altını çizmektedir.

Groenland ve Van Veldhoven (1983)’ın vergi kaçakçılığı modeline göre kişilik ve çevresel faktörler vergi sistemine karşı tutumu etkilemektedir; ki bu daha sonra vergi kaçakçılığının kişisel eğilimini etkiler (Wahlund, 1992: 659). Benzer bir teorik model Wahlund (1991) tarafından geliştirilmiştir. Ekonomik davranış çalışmalarının temeli olarak Wahlund etkenlerin üç türünden bahsetmiştir: çevresel faktörler, kişisel faktörler ve davranış (Wahlund, 1992: 660).

Kaçakçılıkta çevresel faktörlerin etkinliği konusunda Torgler’in vardığı sonuç, vergi kaçırانlarla arkadaşlık eden bireylerin kendilerinin de vergi kaçırmasının muhtemel olduğu şeklindedir (Aktaran - Torgler, Speaking..., 2002: 665). Bosco ve Mittone (1997)’nin deneyleri için hazırladıkları ortamda bireyler vergi katkılanna uygun şekilde kamu hizmeti almaktadırlar. Sonuçlar göstermiştir ki bireysel itaat diğer grup üyelerinin bildirilen davranışlarından etkilenmektedir (Aktaran - Fortin vd., 2007: 2092).

Gordon (1989) ile Myles ve Naylor (1996), bireyin referans grubundaki standart beyan etme davranışına bağlı kalabileceğini (sosyal uygunluk etkisi) ve bunun yanında mükellef akrabalarından öğrenme yolu ile gelirin daha az beyan edilmesinin, yakalanma riskinin azaltılmasının veya vergi denetimleriyle ilgili cezaların düşürülmesinin daha az maliyetli yollarını bulabileceğini belirtmiştir (Aktaran - Fortin vd., 2007: 2090).

Sandmo, vergi kaçırma kararının mükelleflerin, diğerlerinin davranışlarına ilişkin algılarına bağlı olduğunu saptamıştır (Sandmo, 2004: 26). Sandmo yaptığı bir çalışmada, diğerlerinin kaçırmalarına ilişkin algılama miktarı arttığında mükellefin daha fazla vergi kaçıracağı sonucuna ulaşmıştır. Sandmo’nun vergi kaçırma bir doymuşluk olduğu, ancak diğerlerinin vergi kaçırıldığı anlaşıldığında bu doymuşluğun azalacağı yönündeki saptaması dikkat çekicidir (Sandmo, 2004: 21). Frey ve Torgler çalışmalarında mükelleflerin vergi kaçakçılığının ortak olduğuna inandıklarında vergi ahlakının düştüğüne ve diğerlerinin dürüst olduğuna inanırlarsa vergi ahlakının arttığına değinmişlerdir (Frey vd., 2007: 155).

Andreoni vd. bireysel vergi kaçırma kararının sosyal normlardan ve sosyal etkileşimlerden etkilendiğini ileri sürmektedir (Aktaran - Fortin vd., 2007: 2090). Alm, McClelland ve Schulze (1999)’de sosyal normların kaçakçılık üzerinde önemli rol oynadığını belirtmiştir (Aktaran - Fortin vd., 2007: 2090). Alm vd. İspanya’da ve ABD’de yürütülen uyum deneylerini karşılaştırmış ve farklı kültür ve uyum deneyimine sahip bu iki ülkede uyum düzeyinin farklılık gösterdiğini bulmuşlardır (Aktaran - Torgler, 2003: 286).

Ellffers (1991)’e göre vergi mükellefini kaçakçılığa iten iki etken mali zorluk ve vergi sistemine ilişkin artan memnuniyetsizliktir. Mali zorluktan anlaşılması gereken ekonomik durumun bozulmasıdır.

Hane masrafları gelirlerini aştığında mükellefler vergi kaçımaya yönelmektedirler (Aktaran - Bloomquist, 2003: 2). Buna paralel olarak Carroll (1989)'da paranın eksikliğinin kişileri suç işleme konusunda fırsat aramaya ittiğini belirtmiştir (Aktaran - Bloomquist, 2003: 8). Ellffers'in belirttiği vergi sistemine ilişkin artan memnuniyetsizliğin, birçok sebebi olabilir. Bloomquist bu sebepleri adaletsiz davranış algısı, vergi sisteminin karmaşası ve vergi sisteminin yükü, kamu mal ve hizmetlerinin değerinin ödenen vergiden daha az olduğu algısı şeklinde sıralamıştır (Aktaran - Bloomquist, 2003: 2).

Çalışmamızla da ilgili olan ve değişim eşitsizliği olarak nitelendirilen kamu mal ve hizmetlerinin değerinin ödenen vergiden daha az olmasının kaçakçılığı arttırdığı birçok çalışmada belirtilmiştir. Lewis (1979)'in yaptığı bir çalışmanın sonuçları da toplanan vergiler ile alınan kamu mallarının değerleri arasındaki mesafe arttıkça mükellef memnuniyetsizliğinin arttığını göstermektedir (Aktaran - Bloomquist, 2003: 4). Torgler de yapmış olduğu deneyler sonucunda bireyler kamu hizmeti aldığı anda vergi itaatini arttırdığını bulmuştur (Torgler, 2002: 678). Alm, Jackson ve Mckee de uyumun ödenen vergilerin kullanımına bağlı olduğunu bir başka deyişle bireyler vergileriyle bir şeyler aldıklarında uyumun daha fazla olduğunu belirtmiştir (Alm vd., 1992: 109).

Kaçakçılık ile kamu mal ve hizmetlerinin ilişkisi konusunda farklı bir yaklaşım Alm, Jackson ve Mckee tarafından getirilmiştir. Çalışmaların sonuçlarına göre bireyler kamu hizmetlerine diğerlerinin de katıldığını bilirlerse uyumları artmaktadır. Bireyler kendi vergi ödemeleriyle finanse edilen kamu mallarından bazı faydalar sağladığında uyumun artacağı ileri sürülmüştür (Alm vd., 1992: 111). Alm vd.'nin vardığı sonuç şudur; kamu programlarının bireyin faydalarını bileceği şekilde kendi vergi ödemeleriyle finanse edildiğinin farkına varmalarının sağlanması en güçlü itaat oluşturuca araçtır (Aktaran - Mittone, 2006: 815).

Beklenen fayda teorisyenleri ve davranış teorisyenleri eşitsizliği vergi kaçımak için bir belirteç olarak görmüşlerdir. Bu görüşü destekler şekilde Bloomquist, daha fazla eşitsizliğin daha fazla kaçakçılık demek olduğunu vurgulamıştır (Aktaran - Bloomquist, 2003: 4). Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta eşitsizliğin toplumda vergilendirmeden önce mevcut olan gelir eşitsizliği olduğudur. Bloomquist tarafından 1947 – 1999 yılları arasındaki zaman verileri kullanılarak gelir eşitsizliği ve ABD ücret ve maaşlarının eksik beyanı arasında istatistiki olarak önemli bir korelasyon olduğu bulunmuştur (Aktaran - Bloomquist, 2003: 4). Fortin, Lacroix ve Villeval, algılanan vergilendirme adaletsizliğinin vergi kaçakçılığının armasına neden olacağı sonucuna ulaşmışlardır (Aktaran - Fortin vd., 2007: 2107).

Vergilemede eşitlik ve adalet konusuna diğer bir perspektiften bakıldığında vergi yüküne dair adillik algısının da kaçakçılığı etkilediği görülmektedir. Spicer ve Becker (1980), vergi sisteminin adaletsiz olduğunu düşünen mükelleflerin eşitliği sağlamak için muhtemelen vergi kaçırabileceklerine ilişkin kanıtlar sağlamışlardır (Aktaran - Fortin vd., 2007: 2090). Webley, Cole ve Eidjar, mükelleflere uyguladıkları anketle, adalet hissini kaçakçılığa karşı tutumu nasıl etkilediği hususunu araştırmışlardır. Anketin uygulandığı bazı mükelleflerin verdiği cevaplar şu şekilde olmuştur; Stephen: "gelir grubum üzerindeki vergi yükünün adaletsiz bir biçimde ağır olduğunu hissedersen vergi kaçırmayı düşünebilirim", Amanda: "düşük gelirliliğim çok fazla vergi ödüyor böylece bir nebze vergi kaçırmasını haklılaştırıyor" (Webley vd., 2001: 149). Görüldüğü gibi adaletsizlik algısı bireylerin

kaçakçılık eğilimini artırmaktadır.

Literatürde kaçakçılığın diğer bir sebebi olarak vergi kaçakçılığı ve suça karşı olan tutumlara yer veren çalışmalara da rastlanmaktadır. Wahlund'un yaptığı anketin sonuçlarına göre vergi kaçakçılığı ve genelde suça karşı daha az negatif tutumun kaçakçılık üzerinde doğrudan etkisi mevcuttur (Aktaran - Wahlund, 1992: 668). Orviska ve Hudson, yurttaşlık görevi ve kanuna itaat kavramlarının, temel olarak kişilerin vergi kaçakçılığına karşı tutumlarını etkilediği için vergi kaçakçılığını etkilediğini öne sürmüşlerdir (Orviska vd., 2002: 101).

Webley, Cole ve Eidjar'ın yaptıkları ankete verilen cevaplar mükelleflerin kaçakçılığa ve suça karşı tutumlarının belirlenebilmesi açısından önemlidir. Bir grup eğer gizlemek kolay olursa vergi kaçırabileceklerini rapor etmişlerdir. Diğer bir cevap verici "işveren tarafından gelirin beyan edilmediği ikinci bir işim olsaydı, vergi ödemezdim" şeklinde yanıt vermiştir (Webley vd., 2001: 149). Ankete verilen bu cevaplara bakıldığında mükelleflerin suça ve kaçakçılığa karşı olumlu tutum içinde oldukları ve fırsat bulduklarında kaçırma eğilimi gösterecekleri sonucuna ulaşılabılır. Diğer taraftan vergi kaçakçılığına karşı ahlaki tutum kaçakçılık kararını etkilemektedir. Recker, Sanders ve Roark'ın deneysel çalışması, vergi ahlakının vergi kaçakçılığı kararını üzerinde önemli etkisi olduğunu göstermiştir (Recker vd., t.y.: 828). Çalışmanın sonucunda, bütün mükelleflerin vergi kaçakçılığını aynı ahlaki çerçevede görmediğini ve birçok mükellefin vergi kaçakçılığına çok az önem verdiğini ve ahlaki bir konu olarak görmediğini belirtmişlerdir (Recker vd., t.y.: 834).

3. Anket Çalışmasına İlişkin Bilgiler

3.1. Teknik Bilgiler

Anket çalışması 2007 yılı içinde büyük kısmı Ankara'da olmak üzere başka bazı illerimizde de uygulanmıştır. Anketin uygulanmış olduğu 494 mükellefin 367'si Ankara'da, 48 tanesi İstanbul, İzmir ve Çankırı'da bulunmakta olup, diğer mükellefler dağılmış durumdadır. Çalışma, anket sonuçlarının yanı sıra, katılımcılar ile yapılan mülakat sonuçlarını da içermektedir. Anketler, mahalle bakkalından kurumsal yapılara kadar uzanan bir mükellef kitlesine uygulanmıştır.

Anketimizin en önemli kısıtı mükelleflerin cevap vermek konusunda başlangıç aşamasında korkmaları ve dolayısıyla tereddüt etmeleri ve cevap vermeye yaklaşmamaları olmuştur. Ancak anketimizin özellikle bilimsel amaçlı olduğu belirtildikten sonra mükellefler bu konuda ilgi göstermişler ve dolayısıyla anketimize samimiyetle cevap vermişlerdir.

Anket uygulayıcıları; bizzat yazar, meslektaşları, yakınlarından oluşan ve konuyla ilgili alanlarda görev yapan kamu çalışanları, muhasebeciler ve kendilerine konuya ilişkin bilgiler verilen öğrencilerden oluşmaktadır. Zira aksi takdirde mükelleflerin çekincelerinin karşılanması, sorularına cevap verilebilmesi ve tüm anket sorularına cevap vermelerinin sağlanması mümkün olmamaktadır.

Maliye Bakanlığı verilerine göre Ocak 2007 itibarıyla gelir vergisi faal mükellef sayısı 1.714.544 ve kurumlar vergisi faal mükellef sayısı 610.373'tür. Ülkemizdeki mükellef sayısının bir milyon kişiden fazla olması anket uygulanması gereken kişi sayısının belirlenmesinde önem taşımaktadır. Bu durum

%5 hata payı ile gerçeklere ulaşılabilmesi bakımından en az 384 mükellefe anket uygulanmasını gerektirmiştir (Kalaycı, 2005). Dolayısıyla anketimiz 494 kişiye uygulanmıştır. Bu durum anketin güvenilirliğinin artırılması bakımından önem taşımaktadır.

Anket sorularının güvenilirliğinin ölçülmesi amacıyla Cronbach's Alpha geçerlilik testi yapılarak güvenilirliğinin sınanması yoluna gidilmiştir. Olumlu sonuç alınması üzerine anket çalışması yürütülmüştür.

3.2. Anketimizde Yer Alan Sorular ve Mükelleflerin Cevapları

Anketimizin amacı; çevre ile ilgili faktörlerin, vergi sistemine ilişkin adalet algısının, vergi kaçakçılığı suçunun ne şekilde algılandığının, kaçak boyutlarının ve vergi gelirlerinin harcanma biçimi konusundaki düşüncelerin vergi kaçakçılığına etkilerinin ölçülmesidir.

Amacımıza yönelik olarak mükelleflere aşağıdaki sorular (benzer sorular çalışmamızın kaynakları oluşturulan eserlerde de kullanılmıştır) yöneltilmiştir.

1. Aynı gelir grubunda olan diğer mükelleflere göre daha fazla vergi ödediğinizi düşünüyor musunuz?
2. Sizce vergi kaçakları adil bir şekilde vergilendiriliyor mu?
3. "Vergi kaçakçılığı devletten başka kimseye pek zarar vermediğinden ağır bir suç değildir" ifadesine katılıyor musunuz?
4. Vergi kaçakçılığı; kundaklama, zimmete para geçirme, rüşvet gibi suçlardan daha hafif bir suç mudur?
5. Vergi gelirleri gerektiği gibi harcanıyor mu?
6. Kamu hizmetlerinden sağladığınız (kamu hizmetlerinin size sağladığı) fayda, vergi yükünüzden (ödediğiniz vergiden) yüksek mi?
7. Çevrenizdeki insanlar vergi kaçınıyorlar mı?
8. Vergi sistemi sizce adil midir?
9. "Küçük miktardaki vergi kaçakları önemli değildir" ifadesine katılır mısınız?

Bu sorulara verilen yanıtlar ikili ilişki tablolarında da görülebilmekle birlikte, öncelikle diğer sorulardan bağımsız olarak bu sorulara verilen yanıtlar incelenecektir.

Tablo I: Sorular ve Yanıtları

SORULAR	YANITLAR							
	EVET TAMAMEN		EVET OLDUKÇA		EVET KISMEN		HAYIR	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Aynı Gelir Grubunda Olan Diğer Mükelleflere Göre Daha Fazla Vergi Ödediğinizi Düşünüyor Musunuz?	134	27,1	101	20,4	158	32,0	101	20,4
Sizce Vergi Kaçakları Adil Bir Şekilde Vergilendiriliyor Mu?	9	1,8	16	3,2	55	11,1	414	83,8
“Vergi Kaçakçılığı Devletten Başka Kimseye Pek Zarar Vermediğinden Ağır Bir Suç Değildir” İfadesine Katılıyor Musunuz?	22	4,5	-	-	54	10,9	418	84,6
Vergi Kaçakçılığı; Kundaklama, Zimmete Para Geçirme, Rüşvet Gibi Suçlardan Daha Hafif Bir Suç Mudur?	38	7,7	-	-	74	15,0	382	77,3
Vergi Gelirleri Gerektiği Gibi Harcanıyor Mu?	10	2,0	32	6,5	146	29,6	306	61,9
Kamu Hizmetlerinden Sağladığınız (Kamu Hizmetlerinin Size Sağladığı) Fayda, Vergi Yükünüzden (Ödediğiniz Vergiden) Yüksek Mi?	36	7,3	92	18,6	115	23,3	251	50,8
Çevrenizdeki İnsanlar Vergi Kaçırıyorlar Mı?	32	6,5	134	27,1	215	43,5	113	22,9
Vergi Sistemi Sizce Adil Midir?	12	2,4	22	4,5	85	17,2	375	75,9
“Küçük Miktardaki Vergi Kaçakları Önemli Değildir” İfadesine Katılır Mısınız?	13	2,6	22	4,5	68	13,8	391	79,1

Tablodan görüldüğü üzere mükelleflerden %20,4’ü aynı gelir grubundaki diğer mükelleflerden daha az vergi ödediğini düşünmektedir. %27,1’i aynı gelir grubundaki diğer mükelleflerden kesinlikle daha fazla vergi ödediğini düşünmekteyken, %20,4’ü de oldukça fazla vergi ödediğini düşünmektedir.

Tablo incelendiğinde anlaşılacağı üzere mükellefler vergi kaçaklarının adil biçimde vergilendirilemediği noktasında birleşmişlerdir. Katılımcıların %83,8’i kaçakların adil biçimde vergilendirilemediğini ifade etmektedir.

“Vergi kaçakçılığı devletten başka kimseye pek zarar vermediğinden ağır bir suç değildir” ifadesine katılıyor musunuz? Biçimindeki soruya gelen yanıtlar oldukça ilginçtir. Çünkü katılımcıların %15,4’ü bu ifadeye kısmen ya da tamamen katılmaktadır.

Mükellefler vergi kaçakçılığını; kundaklama, zimmete para geçirme, rüşvet gibi suçlardan daha hafif görmemektedir. Katılımcıların %77,3’ü vergi kaçakçılığını bu suçlar kadar önemli bir suç olarak nitelendirmiştir.

Mükelleflerin genel inancı vergi gelirlerinin gerektiği gibi harcanmadığı biçimindedir. Nitekim katılımcıların 306 kişisi (%61,9) vergi gelirlerinin kesinlikle amacına uygun harcanmadığını vurgulamışlardır.

Mükelleflerin yansı vergi yükünü kamu hizmetlerinin sağladığı faydadan daha yüksek görmektedir. %26'sı ise kamu hizmetlerinden sağladığı faydadan vergi yükünden tamamen ya da oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Mükelleflerin çoğu çevresindeki insanların vergi kaçırıldığını belirtirken, sadece %22,9'luk bir kesim çevresindekilerin vergi kaçırılmadığını belirtmiştir.

Mükelleflerin, kanunların uygulanması sonucunda kendilerine düşen payın adil olduğuna inandırılması zordur ve kanun koyucunun adalet ölçüleriyle mükelleflerin adil saydıkları ölçüler farklı olduğundan, vicdanına göre ödediği verginin yeterli olduğunu düşünen mükellef, kanunda öngörülen ölçülerle ilgilenmeyebilmektedir (Eyüpgiller, 2003: 133). Vergi sistemimizin adil olup olmadığı konusunda mükellefler olumsuz düşünmektedir. Katılımcıların sadece %6,9'luk kısmı vergi sisteminin tamamen ya da büyük ölçüde adil olduğunu ifade ederken; %76,9'u sistemi adaletsiz bulmaktadır.

Mükellefler vergi kaçığının küçük olduğunda önemsiz olduğuna da katılmamaktadır. Buna göre mükelleflerin %79,1'i küçük miktarda da olsa vergi kaçaklarının önemli olduğunu ifade etmektedir.

3.3. İkili İlişki Tabloları ve Değerlendirilmesi

Bu kısımda ankette yer alan sorulardan bazıları arasındaki ikili ilişkiler gösterilmiş olup; bunlar araştırmanın bulgularının ortaya konulması bakımından önem taşıyan ilişkililerdir ve araştırmanın beklentilerine cevap verecek niteliktedir. Bu tablolardan hareketle mükelleflerin düşünceleri daha kolay ve doğru biçimde değerlendirilebilecektir.

Tablo 2. 1 – 6. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

			Kamu hizmetlerinden sağladığınız (kamu hizmetlerinin size sağladığı) fayda, vergi yükünüzden (ödediğiniz vergiden) yüksek mi?				Toplam
			Evet Tamamen	Evet Oldukça	Kısmen	Hayır	
Aynı gelir grubunda olan diğer mükelleflere göre daha fazla vergi ödediğinizi düşünüyor musunuz?	Evet Tamamen	Sıklık	15	18	18	83	134
		%	3,0	3,6	3,6	16,8	27,1
	Evet Oldukça	Sıklık	4	21	26	50	101
		%	0,8	4,3	5,3	10,1	20,4
	Kısmen	Sıklık	6	33	49	70	158
		%	1,2	6,7	9,9	14,2	32,0
	Hayır	Sıklık	11	20	22	48	101
		%	2,2	4,0	4,5	9,7	20,4
Toplam		Sıklık	36	92	115	251	494
		%	7,3	18,6	23,3	50,8	100,0

$$\chi^2 = 25, 141$$

$$\text{Anlamlılık Düzeyi (P)} = 0,003$$

Yapılan ki-kare (χ^2) ilişki analizi sonucunda iki soru arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu tablodan çıkan en ilginç sonuç, aynı gelir grubunda olanlara göre daha az vergi ödediğini düşünen mükelleflerin yaklaşık yansının kamu hizmetlerinden sağladığı faydanın ödediği vergilerden daha düşük olduğunu ifade etmiş olmalarıdır. Bu durum "hem az vergi ödeyeyim, hem de çok hizmetten yararlanayım" gibi bir düşünce biçiminin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 3.1 – 8. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

			Vergi sistemi sizce adil midir?				Toplam
			Evet Tamamen	Evet Oldukça	Kısmen	Hayır	
Aynı gelir grubunda olan diğer mükelleflere göre daha fazla vergi ödediğinizi düşünüyor musunuz?	Evet Tamamen	Sıklık	1	3	11	119	134
		%	0,2	0,6	2,2	24,1	27,1
	Evet Oldukça	Sıklık	1	7	15	78	101
		%	0,2	1,4	3,0	15,8	20,4
	Kısmen	Sıklık	3	6	39	110	158
		%	0,6	1,2	7,9	22,3	32,0
	Hayır	Sıklık	7	6	20	68	101
		%	1,4	1,2	4,0	13,8	20,4
Toplam		Sıklık	12	22	85	375	494
		%	2,4	4,5	17,2	75,9	100,0
$\chi^2 = 31,475$			Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,000				

Ki-kare (χ^2) ilişki analizi, sorular arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Aynı gelir grubunda olanlara göre daha fazla vergi ödediğini düşünen mükellef kitlesinde (235 kişi) vergi sisteminin adaletsiz olduğu biçimindeki kanı %83,8 iken; aynı gelir grubunda olanlara göre daha fazla vergi ödemediğini düşünen 101 kişinin 68 kişisi, yani %67,3'ü vergi sisteminin adaletsiz olduğunu ifade etmektedir.

Aynı düzeyde gelir elde edenlere göre fazla vergi ödediğini düşünsün ya da düşünmesin, mükellefler vergi sisteminin adaletsiz olduğu konusunda hemfikir görünmektedir.

Tablo 4.2 – 8. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

			Vergi sistemi sizce adil midir?				Toplam
			Evet Tamamen	Evet Oldukça	Kısmen	Hayır	
Sizce vergi kaçakları adil bir şekilde vergilendiriliyor mu?	Evet Tamamen	Sıklık	1	4	1	3	9
		%	0,2	0,8	0,2	0,6	1,8
	Evet Oldukça	Sıklık	1	3	3	9	16
		%	0,2	0,6	0,6	1,8	3,2
	Kısmen	Sıklık	3	3	13	36	55
		%	0,6	0,6	2,6	7,3	11,1
	Hayır	Sıklık	7	12	68	327	414
		%	1,4	2,4	13,8	66,2	83,8
Toplam		Sıklık	12	22	85	375	494
		%	2,4	4,5	17,2	75,9	100,0
$\chi^2 = 54,747$			Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,000				

Tabloda gösterilen sorular için yapılan ki-kare (χ^2) analizi sonucunda ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vergi sisteminin adaletsiz olduğunu ifade eden mükelleflerden (375 kişi), 327'si, yani %87,2'si vergi kaçaklarının adil biçimde vergilendirilmediğini ifade etmektedir. Vergi sisteminin tamamen, oldukça ya da kısmen adil olduğunu düşünen 119 kişinin ise 87 kişisi (%73,1) vergi kaçaklarının adil biçimde vergilendirilmediğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle vergi sisteminin adil olmamasının nedenlerinden biri olarak vergi kaçaklarının adil biçimde vergilendirilmediği gösterilebilecektir.

Tablo 5.3 – 4. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

		Vergi kaçaklığı; kundaklama, zimmete para geçirme, rüşvet gibi suçlardan daha hafif bir suç mudur?			Toplam	
		Evet Tamamen	Evet Kısmen	Hayır		
“Vergi kaçaklığı devletten başka kimseye pek zarar vermediğinden ağır bir suç değildir” ifadesine katılıyor musunuz?	Evet Tamamen	Sıklık	6	4	12	22
		%	1,2	0,8	2,4	4,5
	Kısmen	Sıklık	9	23	22	54
		%	1,8	4,7	4,5	10,9
	Hayır	Sıklık	23	47	348	418
		%	4,7	9,5	70,4	84,6
Toplam		Sıklık	38	74	382	494
		%	7,7	15,0	77,3	100,0

$\chi^2 = 5,102$ **Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,531**

Anlamlılık düzeyinin 0,05'ten büyük olması, iki soru arasında ilişki olmadığını ifade etmektedir. Ancak, iki soru arasındaki ilişkiler kavramsal açıdan önemli olup; bu nedenle tablo olarak gösterilmiştir. “Vergi kaçaklığı devletten başka kimseye pek zarar vermediğinden ağır bir suç değildir” ifadesine mükelleflerin 418 tanesi katılmamaktadır. Bu kitlenin ise 70 kişisi vergi kaçaklığını; kundaklama, zimmete para geçirme, rüşvet gibi suçlardan daha hafif bir suç olarak görmektedir. “Vergi kaçaklığı devletten başka kimseye pek zarar vermediğinden ağır bir suç değildir” ifadesine katılan 76 mükellefin ise 44 kişisi vergi kaçaklığını; kundaklama, zimmete para geçirme, rüşvet gibi suçlardan daha hafif bir suç olarak görmektedir.

Tablo 6.3 – 9. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

		Vergi sistemi sizce adil midir?				Toplam	
		Evet Tamamen	Evet Oldukça	Kısmen	Hayır		
Sizce vergi kaçakları adil bir şekilde vergilendiriliyor mu?	Evet Tamamen	Sıklık	1	4	1	3	9
		%	0,2	0,8	0,2	0,6	1,8
	Evet Oldukça	Sıklık	1	3	3	9	16
		%	0,2	0,6	0,6	1,8	3,2
	Kısmen	Sıklık	3	3	13	36	55
		%	0,6	0,6	2,6	7,3	11,1
Hayır	Sıklık	7	12	68	327	414	
	%	1,4	2,4	13,8	66,2	83,8	
Toplam		Sıklık	12	22	85	375	494
		%	2,4	4,5	17,2	75,9	100,0

$\chi^2 = 54,747$ **Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,000**

Ki-kare (χ^2) ilişki analizi sonucunda iki soru arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. “Vergi kaçakçılığı devletten başka kimseye pek zarar vermediğinden ağır bir suç değildir” ifadesine tamamen ya da kısmen katılan 76 mükelleften 18’i (%23,7) küçük miktardaki vergi kaçakları önemli değildir derken; “vergi kaçakçılığı devletten başka kimseye pek zarar vermediğinden ağır bir suç değildir” ifadesine katılmayan 359 mükelleften 17’si (%5) küçük miktardaki vergi kaçakları önemli değildir demektir.

Tablo 7. 4 – 9. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

			“Küçük miktardaki vergi kaçakları önemli değildir” ifadesine katılır mısınız?					
			Evet Tamamen	Evet Oldukça	Kısmen	Hayır	Toplam	
Vergi kaçakçılığı; kundaklama, zimmete para geçirme, rüşvet gibi suçlardan daha hafif bir suç mudur?	Evet Tamamen	Sıklık	3	4	8	23	38	
		%	0,6	0,8	1,6	4,7	7,7	
	Evet Kısmen	Sıklık	4	11	23	36	74	
		%	0,8	2,2	4,7	7,3	15,0	
	Hayır	Sıklık	6	7	37	332	382	
		%	1,2	1,4	7,5	67,2	77,3	
	Toplam		Sıklık	13	22	68	391	494
			%	2,6	4,5	13,8	79,1	100,0

$\chi^2 = 0,635$ **Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,728**

Yapılan ki-kare (χ^2) ilişki analizinde iki soru arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, kavramsal açıdan önemli olan ilişki tablo üzerinde gösterilmiştir. Vergi kaçakçılığının hafif bir suç olmadığını düşünen 391 mükelleften 332’si (%84,9) vergi kaçakları küçük miktarda olsa bile önemlidir biçiminde düşünmektedir. Vergi kaçakçılığının tamamen ya da oldukça hafif bir suç olduğunu düşünen 112 kişinin ise 59 kişisi (%52,7) küçük miktardaki vergi kaçaklarının bile önemli olduğunu düşüncesindedir. Yani vergi kaçakçılığını kundaklama, zimmete para geçirme, rüşvet gibi suçlardan daha hafif bir suç olarak görenler de küçük miktardaki vergi kaçaklarının önemsiz olduğu kanısı yaygındır.

Tablo 8. 5 – 6. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

			Kamu hizmetlerinden sağladığımız (kamu hizmetlerinin size sağladığı) fayda, vergi yükünüzden (ödediğiniz vergiden) yüksek mi?				Toplam
			Evet, tamamen	Evet Oldukça	Kısmen	Hayır	
Vergi gelirleri gerektiği gibi harcanıyor mu?	Evet Tamamen	Sıklık	0	2	3	5	10
		%	0,0	0,4	0,6	1,0	2,0
	Evet Oldukça	Sıklık	1	10	10	11	32
		%	0,2	2,0	2,0	2,2	6,5
	Kısmen	Sıklık	7	30	46	63	146
		%	1,4	6,1	9,3	12,8	29,6
	Hayır	Sıklık	28	50	56	172	306
		%	5,7	10,1	11,3	34,8	61,9
Toplam		Sıklık	36	92	115	251	494
		%	7,3	18,6	23,3	50,8	100,0

$\chi^2 = 11,635$ **Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,235**

Ki-kare (χ^2) ilişki analizine göre sosular arsında ilişki olmamasına rağmen; kavramsal açıdan önemli nedeniyle sonuçlar verilmiştir. Vergi gelirlerinin gerektiği gibi harcanmadığını düşünen mükelleflerin (306 kişi) 78 kişisi, yani %25,5'i kamusal hizmetlerden sağladığı faydanın vergi yükünden tamamen ya da oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir. Vergi gelirlerinin tamamen ya da oldukça gereğine uygun harcadığını düşünen 42 kişinin ise %30,9'u kamusal hizmetlerden sağladığı faydanın vergi yükünden tamamen ya da oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 9. 6 – 7. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

			Çevrenizdeki insanlar vergi kaçırıyorlar mı?				Toplam
			Evet, tamamen	Evet Oldukça	Kısmen	Hayır	
Kamu hizmetlerinden sağladığımız (kamu hizmetlerinin size sağladığı) fayda, vergi yükünüzden (ödediğiniz vergiden) yüksek mi?	Evet Tamamen	Sıklık	5	12	14	5	36
		%	1,0	2,4	2,8	1,0	7,3
	Evet Oldukça	Sıklık	3	22	43	24	92
		%	0,6	4,5	8,7	4,9	18,6
	Kısmen	Sıklık	6	27	57	25	115
		%	1,2	5,5	11,5	5,1	23,3
	Hayır	Sıklık	18	73	101	59	251
		%	3,6	14,8	20,4	11,9	50,8
Toplam		Sıklık	32	134	215	113	494
		%	6,5	27,1	43,5	22,9	100,0

$\chi^2 = 17,527$ **Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,041**

Ki-kare (χ^2) ilişki analizi, sorular arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Çevresindekilerin tamamen ya da oldukça vergi kaçırıldığını düşünen mükelleflerin (164 kişi) 91 kişisi ödediği vergilerin kamusal hizmetlerin kendisine faydasından daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Yani bu gruptakilerin oranı %55,1'dir. Çevremdekiler vergi kaçırmıyor diyenlerde (113 kişi) ise ödediği vergilerin kamusal hizmetlerin faydasından daha yüksek olduğunu düşünenlerin oranı %52,2'dir. Yani çevresindeki insanların vergi kaçırıldığını düşünenlerde de düşünmeyenlerde de kamusal hizmetlerden daha fazla vergi yükü olduğu kanısı yaygındır.

Tablo 10. 6 – 8. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

			Vergi sistemi sizce adil midir?				Toplam
			Evet, tamamen	Evet Oldukça	Kısmen	Hayır	
Kamu hizmetlerinden sağladığımız (kamu hizmetlerinin size sağladığı) fayda, vergi yükünüzden (ödediğiniz vergiden) yüksek mi?	Evet Tamamen	Sıklık	1	4	3	28	36
		%	0,2	0,8	0,6	5,7	7,3
	Evet Oldukça	Sıklık	3	5	23	61	92
		%	0,6	1,0	4,7	12,3	18,6
	Kısmen	Sıklık	5	6	22	82	115
		%	1,0	1,2	4,5	16,6	23,3
	Hayır	Sıklık	3	7	37	204	251
		%	0,6	1,4	7,5	41,3	50,8
Toplam		Sıklık	12	22	85	375	494
		%	2,4	4,5	17,2	75,9	100,0

$\chi^2 = 17,527$ **Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,041**

Tabloda gösterilen sorular için yapılan ki-kare (χ^2) analizi sonucunda ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kamu hizmetlerinin kendisine sağladığı faydanın ödemiş olduğu vergiden tamamen ya da oldukça yüksek olduğunu belirten 128 mükelleften sadece 13 kişisi vergi sistemini adil bulurken; kamu hizmetlerinin faydasının ödediği vergilerden daha düşük olduğunu ifade eden 251 kişiden sadece 10 kişisi vergi sistemini adil bulmaktadır. Yani ödediği vergiden daha fazla hizmet aldığını düşünenlerde vergi sisteminin adil olduğu yargısı diğerlerinden daha yüksek olmakla birlikte, %10'u geçmemektedir.

Tablo 11.7 – 8. Sorular Arasındaki İkili İlişkiler

			Vergi sistemi sizce adil midir?				Toplam	
			Evett, tamamen	Evett Oldukça	Kismen	Hayır		
Çevrenizdeki insanlar vergi kaçırırlar mı?	Evett	Sıklık	1	0	1	30	32	
	Tamamen	%	0,2	0,0	0,2	6,1	6,5	
	Evett	Sıklık	5	6	19	104	134	
	Oldukça	%	1,0	1,2	3,8	21,1	27,1	
	Kismen	Sıklık	2	10	36	167	215	
		%	0,4	2,0	7,3	33,8	43,5	
	Hayır	Sıklık	4	6	29	74	113	
		%	0,8	1,2	5,9	15,0	22,9	
Toplam			Sıklık	12	22	85	375	494
			%	2,4	4,5	17,2	75,9	100,0

$\chi^2 = 17,415$

Anlamlılık Düzeyi (P) = 0,043

Yapılan ki-kare (χ^2) ilişki analizi sonucunda iki soru arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çevresindeki insanların tamamen ya da oldukça vergi kaçırıldığını düşünen 164 kişinin 134 kişisi vergi sisteminin adaletsiz olduğunu düşünürken; çevresindekilerin vergi kaçırılmadığını düşünen 113 kişinin 74 kişisi vergi sisteminin adaletsiz olduğunu düşünmektedir. Yani çevresindekilerin vergi kaçırıldığını ifade edenlerin %81,7'si vergi sistemi adaletsiz derken; çevresindekiler vergi kaçırılmayanlarda bu oran %65,5'e düşmektedir. Dolayısıyla çevrenin kişilerin düşünceleri üzerinde ne kadar önemli etkisinin olduğu da böylece ortaya konulmuş olmaktadır.

4. Sonuç

Anket sonuçlarımız önemli bir takım çarpıcı gerçekleri ortaya koymaktadır. Her şeyden önce mükellefler kaçakçılık suçunu önemli bir suç olarak görmekte ve kaçınlan miktar küçük de olsa bu suçun önemine işaret etmektedir. Mükelleflerin %77'si vergi kaçakçılığını kundaklama, zimmete para geçirme, rüşvet gibi suçlardan hafif görmemektedir. Yine bu çerçevede mükelleflerin sadece %15'i "kaçakçılık devletten başka kimseye zarar vermediğinden ağır bir suç değildir" biçiminde düşünmektedir.

Buradan hareketle mükelleflerin vergiye karşı duyarlılıklarından söz edilebilecektir. Mükellefler vergi kaçakçılığı suçunun çok önemli olduğunu bilmekte ve sadece devlete değil, tüm topluma zarar verdiğini düşünmektedirler. Ancak diğer yandan mükellefler vergi sisteminin adaletsiz olduğunu düşünmektedirler.

Vergilemede adalet konusunda mükelleflerin genellikle olumsuz düşündükleri ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; mükelleflerin %77'si vergi sisteminin adaletsiz olduğu görüşündedir. Yine %84'lük kesim vergi kaçaklarının adil vergilendirilmediği görüşündedir.

Mükelleflerin vergiye karşı duyarlılığı ve vergi kaçakçılığını çok önemli bir suç olarak gördükleri noktasından hareketle, mükelleflerde vergi bilincinin yerleşmiş olduğu belirtilebilir. Ancak sistemin adil olmadığı düşüncesiyle vergi kaçırıldığına inandıkları görülmektedir.

Bir başka sorun, mükelleflerin çevreyle kıyaslama yaptıklarında aynı gelir grubundakilere göre fazla vergi ödediklerini düşünüyor olmalarıdır. Ayrıca mükelleflerin büyük kısmı çevresindekilerin vergi kaçırıldığı kanaatinde ki, bu durum sisteminin bozulmasına tek başına bir gereğe oluşturabilir.

Son olarak mükellefler vergi gelirlerinin amaca uygun biçimde harcanmadığını düşünmektedir. Mükelleflerin %74'ü de vergi yükünün, kamu harcamalarının kendisine sağladığı faydadan yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Sistemin adaletsizliği ve çevredeki mükelleflerin vergi kaçırıldığı kanaatinin yanı sıra, vergi gelirlerinin gerektiği gibi harcanmadığı düşüncesi mükellefleri kaçakçılığa itmektir.

Vergi bilincinin olduğu ve vergi kaçakçılığının önemli bir suç olduğu düşüncesine rağmen kaçakçılığa yönelmesi; mükelleflerin, sistemin adaletli olduğuna ve vergi gelirlerinin gerektiği gibi harcandığına inandırılmalarını gerektirmektedir. Bunlar yapıldığında vergi kaçakçılığının azalacağı belirtilebilir. Bu aşamada ise kamu harcamaları konusunda bilgilendirme ve vergilemede adaletin sağlanmasına yönelik olarak sistemde yer verilen uygulamaların anlatılması ve yeni uygulamalara girişilmesinin yanında; özellikle vergi denetimlerinin artırılması ve etkinleştirilmesi, vergi cezalarının etkinleştirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Alm, James, Betty R. Jackson ve Michael McKee (1992), "Estimating The Determinants Of Taxpayer Compliance With Experimental Data", National Tax Journal, Vol. 45, No 1, March.

Bloomquist, Kim M. (2003), "Tax Evasion, Income Inequality And Opportunity Costs Compliance", Paper presented at the 96th Annual Conference of the National Tax Association, Chicago, November.

Bayraklı, Hasan Hüseyin, Naci Tolga Saruç ve İsa Sağbaş (2004), "Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.

Bozdoğan, Mine ve Haydar Ejder (2001), "Türkiye'de Mükelleflerin Mevcut Vergi Oranlarına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi", Yaklaşım Dergisi, S. 107, Kasım.

Çoban, Hilmi ve Selami Sezgin (2004), "Vergi Mükelleflerinin Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Denizli Örneği", 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.

Çomaklı, Şafak Ertan (2007), Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi & Vergisel Kayıtdışılık, Turhan Kitabevi, Ankara.

Eyüpgiller, S. Saygın (2003), Teoride ve Uygulamada Vergiden Kaçınma, Yaklaşım Yayınları, Ankara.

Fortin, Bernard, Guy Lacroix ve Marie-Claire Villeval (2007), "Tax Evasion And Social Interaction", Journal of Public Economics, 91.

Frey, Bruno S. ve Benno Torgler (2007), "Tax Morale And Conditional Cooperation", Journal Of Comparative Economics, 35.

İSO (1994), Vergi Potansiyelimiz Kayıplarımız ve Görüşlerimiz, Nisan.

Kalaycı, Şeref (Editör) (2005), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Mittone, Luigi (2006), "Dynamic Behaviour In Tax Evasion: An Experimental Approach", The Journal Of Socio-Economics, 35.

Orvika, Marta ve John Hudson (2002), "Tax Evasion, Civic Duty and The Law Abiding Citizen", European Of Political Economy Vol. 19.

Recker, Philip M., Debra L. Sanders ve Stephen J. Roark (1994), "The Influence Of Ethical On Taxpayer Compliance", National Tax Journal, Vol . XLVII, No 4.

Sandmo, Agnar (2004), "A Theory Of Tax Evasion: A Retrospective view", Discussion Paper 31/4,

Norwegian School of Economics and Business Administration, December.

Torgler, Benno (2002), "Speaking To Theorists And Searching For Facts: Tax Morale And Tax Compliance In Experiments", Journal Of Economic Surveys Vol.16, No 5.

Torgler, Benno (2003), "To Evade Taxes Or Not To Evade: That Is The Question", The Journal Of Socio – Economics 32.

Tosuner, Mehmet (1995), "Vergi Kayıp ve Kaçakları Sorununa İlişkin Görüş ve Öneriler", Vergi Sorunları Dergisi, S. 85, Ekim.

Ulusoy, Ahmet ve Birol Karakurt (2002), "Vergi İndiriminin Ekonomik Etkileri", Vergi Dünyası Dergisi, S. 254, Ekim.

Wahlund, Richard (1992): "Tax Changes And Economic Behaviour: The Case Of Tax Evasion", Journal Of Economic Psychology 13.

Webley, Paul, Michaela Cole ve Ole-Petter Eidjar (2001), "The Prediction Of Self – Reported And Hypothetical Tax – Evasion: Evidence From England, France And Norway", Journal Of Economic Psychology, 22.